

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet elektrotehnike i računarstva
Zavod za osnove elektrotehnike i električka mjeren

---

5. TEMA

ANALOGNI MJERNI INSTRUMENTI

Predmet “Mjerenja u elektrotehnici”
Prof.dr.sc. Damir Ilić
Zagreb, 2020.

Teme cjeline

- ❑ Instrument sa zakretnim svitkom
- ❑ Univerzalni instrument
- ❑ Elektrodinamički instrument
- ❑ Instrument s pomičnim željezom
- ❑ Instrument s križnim svitcima
- ❑ Ostali analogni instrumenti

Mjerni instrumenti

□ Osnovna podjela

- analogni: s beskonačnim brojem pokazanih vrijednosti
- digitalni: s diskretnim brojem pokazanih vrijednosti

Analogni mjerni instrumenti

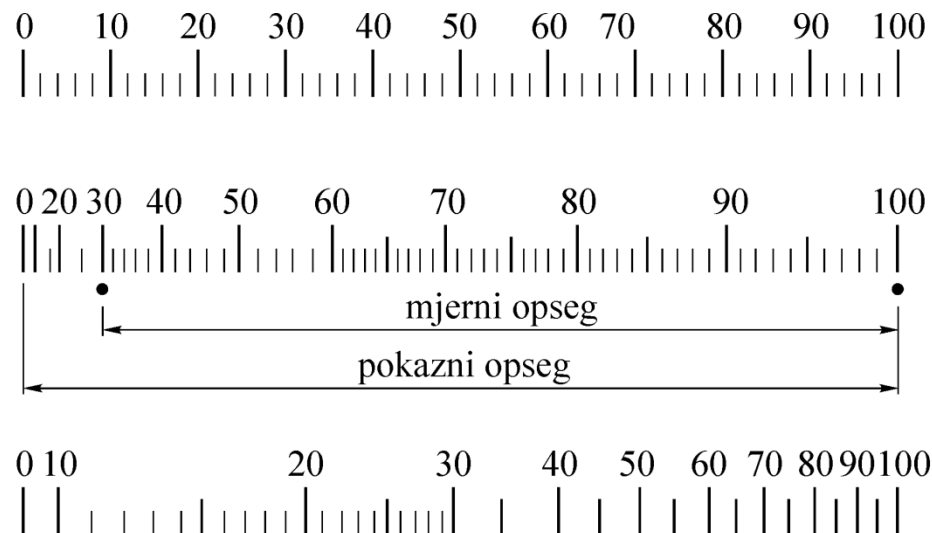

- Analogni instrumenti s neposrednim pokazivanjem (s elektromehaničkom pretvorbom)
  - nemaju elektroničkih sklopova osim ispravljača
  - mjere napon, struju, snagu, $\cos \varphi$
- Mjerena veličina djeluje na **zakretni organ i otklanja ga za kut α zajedno s kazaljkom**
- Da bi se dobio stacionarni otklon, koji ovisi o mjerenoj veličini, potreban je **protumoment** (dobiva se mehanički pomoću spiralnih opruga ili električni)
- Nagle promjene mjerene veličine mogu prouzročiti oscilacije zakretnog organa, što se prigušuje **elementima za prigušenje**
- Položaj zakretnog organa određuje se pomoću **kazaljke i ljestvice**

Analogni mjerni instrumenti

□ Ljestvica instrumenta:

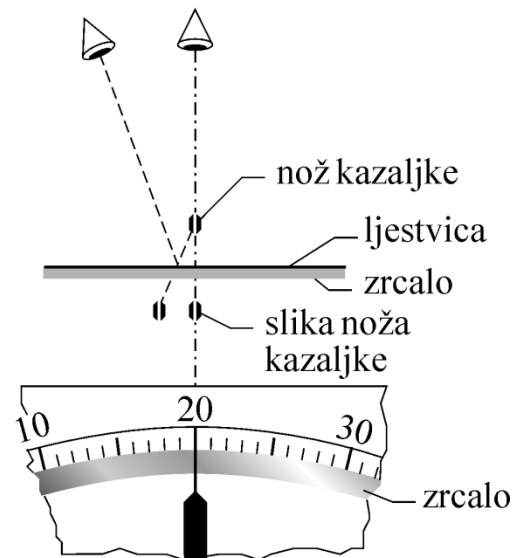
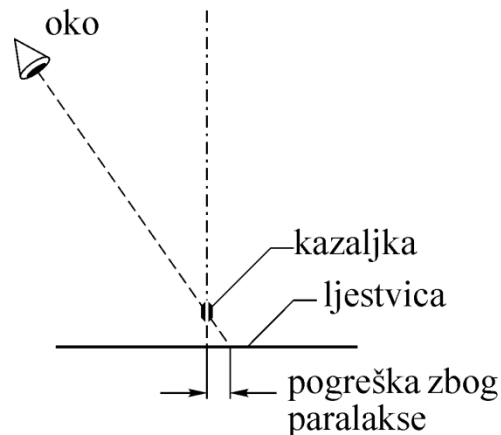
- radi određivanja položaja nanescena je prikladna podjela (crtice i numeracija)
- karakteristika ljestvice – linearna, kvadratična, logaritamska
- **mjerni domet** – vrijednost koja odgovara gornjoj granici mjernog opsega
- razmak između dviju crtica → *podjeljak* ili *dio skale* (d.sk.)
- mjerni opseg i pokazni opseg ponekad se mogu razlikovati

Analogni mjerni instrumenti

□ Kazaljka

- materijalna - ovisi o točnosti jer točniji instrumenti imaju tanju kazaljku, a pogonski masivniju
- pogreška zbog paralakse smanjuje se primjenom zrcala, a očitavati treba uvijek okomito na ljestvicu

Analogni mjerni instrumenti

□ Dinamika zakretnog organa pri uključivanju stalne mjerene veličine:

- **aktivni moment M_1** izazvan mjerenom veličinom razmjeran je struji I preko stalnice G

$$M_1 = f(X) = GI$$

- **protumoment M_2** je razmjeran kutu zakreta, gdje je D direkcijska stalnica

$$M_2 = f(\alpha) = -D\alpha$$

- **prigušni moment M_3** sprječava oscilacije pomičnog dijela pri postavljanju u ravnotežni položaj (razmjeran je kutnoj brzini $d\alpha/dt$)

$$M_3 = M_{3a} + M_{3b} = -P \frac{d\alpha}{dt}$$

- **moment M_4 zbog tromosti J** pojavljuje se pri kretanju mase (razmjeran je kutnom ubrzanju)

$$M_4 = -J \frac{d^2\alpha}{dt^2}$$

Analogni mjerni instrumenti

- **Dinamika zakretnog organa pri uključivanju stalne mjerene veličine:**

- **u stacionarnom stanju djeluju samo momenti M_1 i M_2 :**

$$M_1 + M_2 = 0$$

- **tada je stacionarni otklon jednak**

$$\alpha = \frac{G}{D} I$$

- **općenito, za slobodni sustav vrijedi d'Alembertovo pravilo**

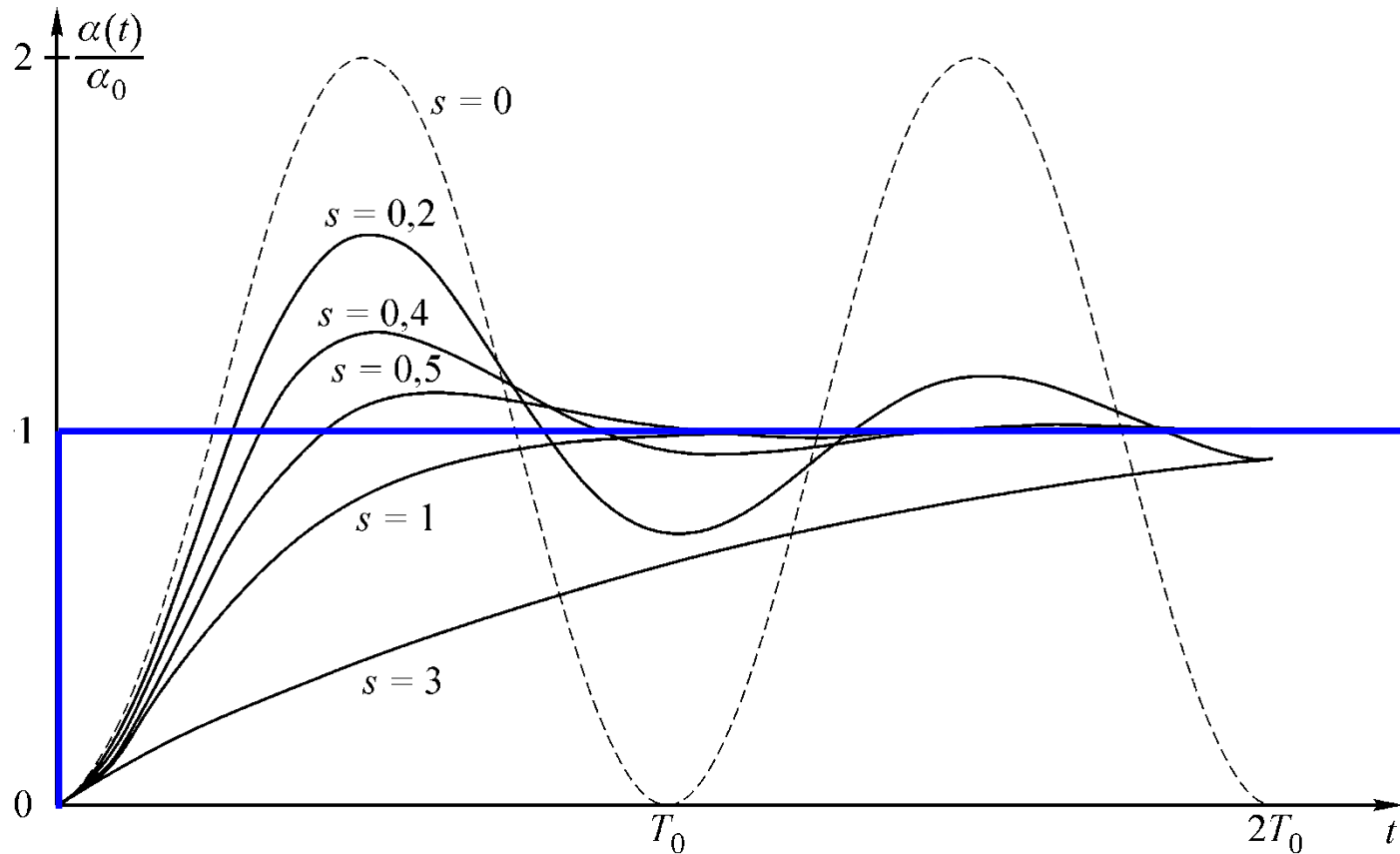
$$\sum M = M_1 + M_2 + M_3 + M_4 = 0$$

- **rješenje ove diferencijalne jednadžba drugog reda daje izraz za otklon $\alpha = f(t)$ zakretnog organa pomičnog dijela, gdje je “s” stupanj prigušenja**

$$s = \frac{P}{2\sqrt{DJ}}$$

Analogni mjerni instrumenti

Odziv na jediničnu step funkciju: neprigušeno gibanje ($s=0$), titrajno prigušeno gibanje ($0 < s < 1$), granično aperiodičko gibanje ($s=1$), aperiodičko gibanje ($s > 1$); T_0 je prirodno titrajno vrijeme

Analogni mjerni instrumenti

- prirodno titrajno vrijeme T_0 takvog sustava reda je 1 s:

$$T_0 = \frac{2\pi}{\omega_0} = 2\pi\sqrt{\frac{J}{D}}$$

- slijedi da je vlastita frekvencija $f_0=1$ Hz pa zakretni organ ne može slijediti pobudu viših frekvencija (prirodni filter)
- kružna frekvencija prigušenog titranja ovisi o prigušenju:

$$\omega = \omega_0\sqrt{1-s^2}$$

- stupanj prigušenja može se eksperimentalno odrediti iz odnosa prvog maksimalnog otklona α_1 i stacionarnog otklona α_0 :

$$\frac{1}{s} = \sqrt{1 + \frac{\pi^2}{\left(\ln \frac{\alpha_1 - \alpha_0}{\alpha_0}\right)^2}}$$

Analogni mjerni instrumenti

- Instrumenti čiji je moment razmjernan mjerenoj veličini imaju mirujući otklon samo pri istosmjernoj struji
  - kod istosmjerne pulsirajuće struje otklon će biti razmjernan **srednjoj vrijednosti**
  - kod *izmjenične struje* otklon će biti razmjernan isto tako **srednjoj vrijednosti**

- Kvadratična ovisnost momenta o mjerenoj veličini

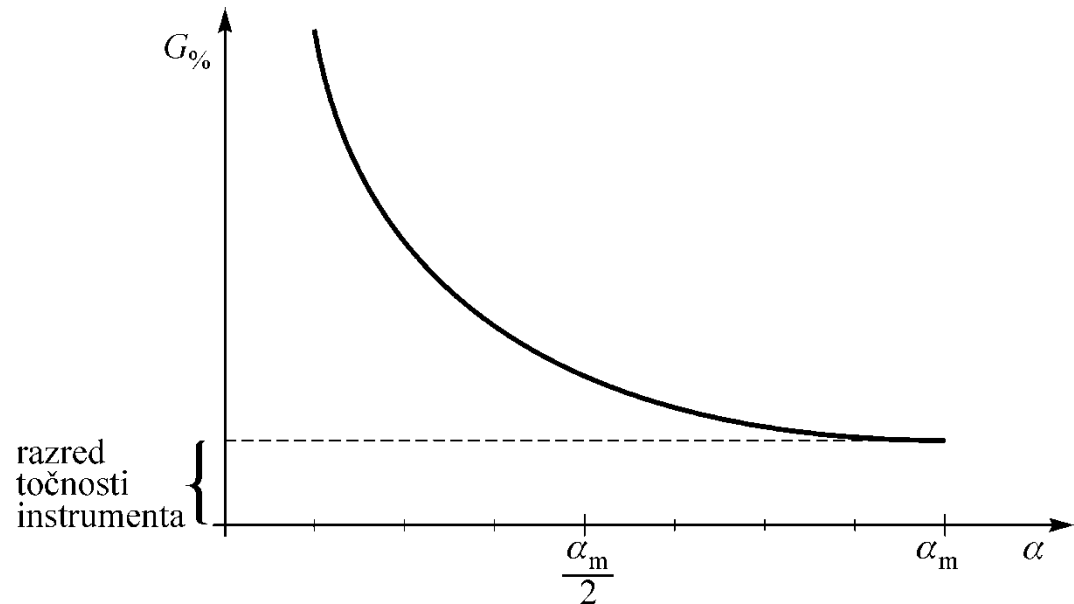
$$M_1 = Gi^2 = GI_m^2 \sin^2 \omega t = \frac{1}{2} GI_m^2 - \frac{1}{2} GI_m^2 \cos 2\omega t$$

- otklon će biti razmjernan **efektivnoj vrijednosti (neovisno o valnom obliku)**

$$\alpha = \frac{1}{2} \frac{G}{D} I_m^2 = \frac{G}{D} I^2$$

Analogni mjerni instrumenti

- Klasifikacija u pogledu točnosti (određena normama)
  - pogreška se izražava u postotku dogovorne vrijednosti, koja je kod instrumenata s ništicom na lijevom kraju jednaka mjernom dometu
  - 8 indeksa razreda točnosti: 0,05; 0,1; 0,2; 0,5; 1; 1,5; 2,5; 5
  - r.t. npr. 0,2 znači da, u referentnim uvjetima, instrument neće griješiti više od $\pm 0,2\%$ od dogovorne vrijednosti na cijelom mjernom opsegu (**OPREZI!**)

Analogni mjerni instrumenti

□ Referentni uvjeti i tolerancije:

■ TEMPERATURA

- može se birati referentna temperatura: 20 °C, 23 °C ili 27 °C
- tolerancije: ± 1 °C za razrede točnosti 0,3 i manje, ± 2 °C za razrede točnosti 0,5 i više

■ RELATIVNA VLAŽNOST

- 40 % DO 60 %

■ POLOŽAJ

- horizontalni ili vertikalni
- tolerancije $\pm 1^\circ$

□ Normativni dokument: **HRN EN 60051-1:2017 (i cijeli niz 60051)**

Pokazni analogni električni mjerni instrumenti s izravnim djelovanjem i njihov pribor -- 1. dio: Definicije i opći zahtjevi zajednički svim dijelovima (IEC 60051-1:2016; EN 60051-1:2017)

Direct acting indicating analogue electrical measuring instruments and their accessories -- Part 1: Definitions and general requirements common to all parts (IEC 60051-1:2016; EN 60051-1:2017)

Analogni mjerni instrumenti

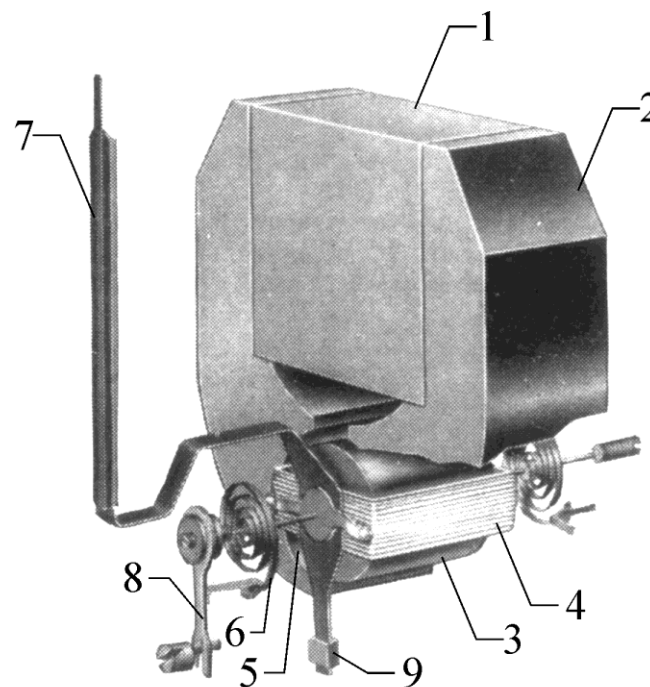
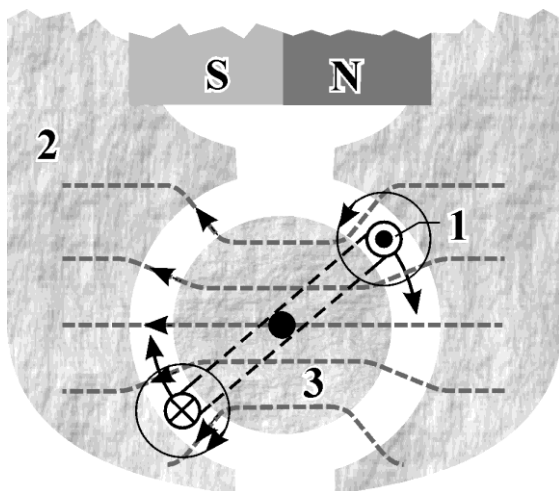
- Oznake na instrumentima
  - tip instrumenta
  - namjena (veličina i valni oblik)
  - razred točnosti
  - unutarnji otpor (iskazan u Ω/V)

Instrument sa zakretnim svitkom

□ Načelo rada:

- zakretni pravokutni svitak može se zakretati oko nepomične valjkaste jezgre od mekog željeza u uskom zračnom rasporu između polnih nastavaka permanentnog magneta
- sila na vodič određena je pravilom “lijeve ruke”: $F = B \cdot i \cdot l$

Instrument sa zakretnim svitkom

□ Načelo rada:

- aktivni moment na svitak sa N zavoja je linearno ovisan o struji:

$$M_1 = B \cdot i \cdot l \cdot N \cdot 2r = G \cdot i$$

- protumoment je $M_2 = -D\alpha$
- prigušenje je redovito izvedeno elektromagnetski
- za istosmjernu struju $i = I$ ljestvica je linearna, a u stacionarnom stanju je otklon zakretnog organa

$$\alpha = \frac{G}{D} \cdot I$$

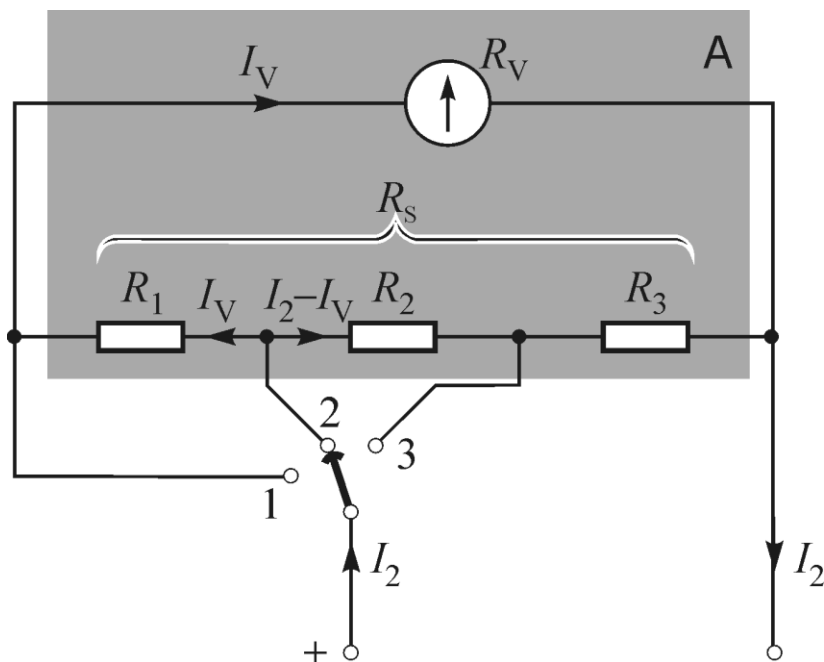
- za izmjeničnu struju moment M_1 se mijenja - zbog tromosti sustava već se pri $f = 50$ Hz ne uočava titranje ni otklon → opasnost od pregaranja instrumenta
- **općenito, otklon je razmjeran srednjoj vrijednosti struje koja prolazi svitkom**

□ Svojstva: velika osjetljivost, mali utrošak ⇒ široka primjena

Instrument sa zakretnim svitkom

- Proširivanje strujnog mjernog opsega:
  - žica svitka do 0,3 mm (100 mA/mm²)
  - najveća struja kroz svitak je reda $I_V = 20 \text{ mA}$
  - strujno djelilo – paralelni otpornici (shuntovi) R_S
  - višestruki shunt s preklopkom

$$R_S = R_1 + R_2 + R_3 = \frac{I_V R_V}{I_1 - I_V}$$

$$I_1 = n_1 I_V \quad I_2 = n_2 I_1 \quad I_3 = n_3 I_1$$

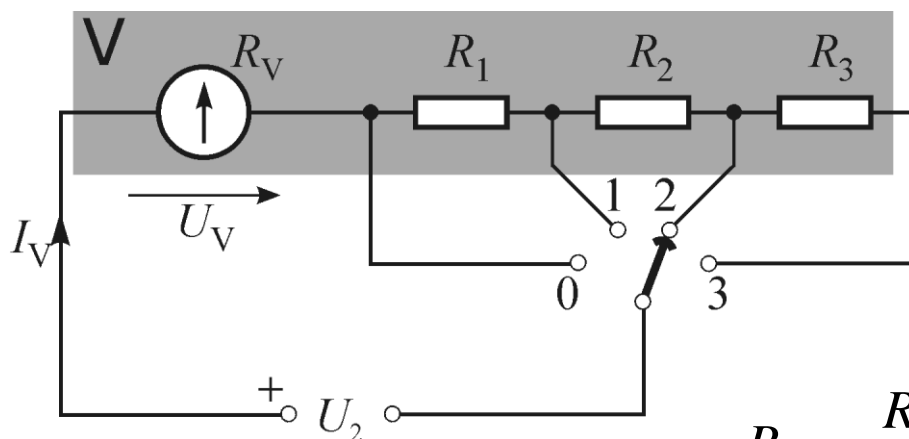
$$R_S = \frac{R_V}{n_1 - 1} \quad R_1 = R_S \left(1 - \frac{1}{n_2} \right)$$

$$R_2 = R_S \left(\frac{1}{n_2} - \frac{1}{n_3} \right) \quad R_3 = \frac{R_S}{n_3}$$

Instrument sa zakretnim svitkom

□ Proširivanje naponskog mjernog opsega:

- $U_V = I_V R_V \rightarrow$ reda 100 mV
- naponsko djelilo – dodaju se predotpori R_P

$$R_P = \frac{R_V}{U_V} (U - U_V)$$

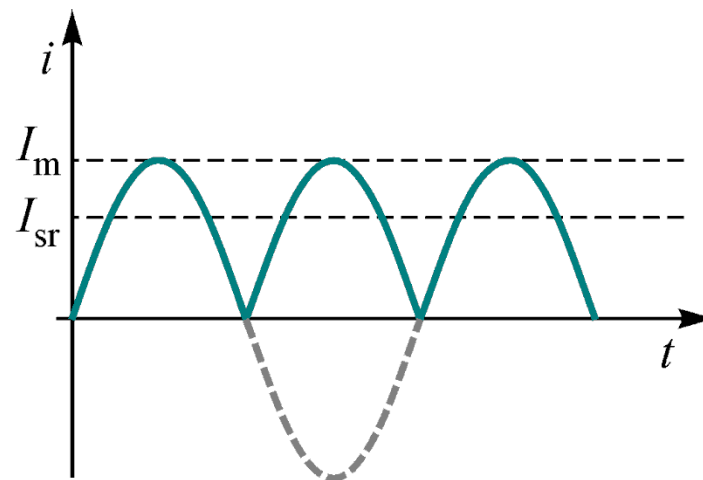
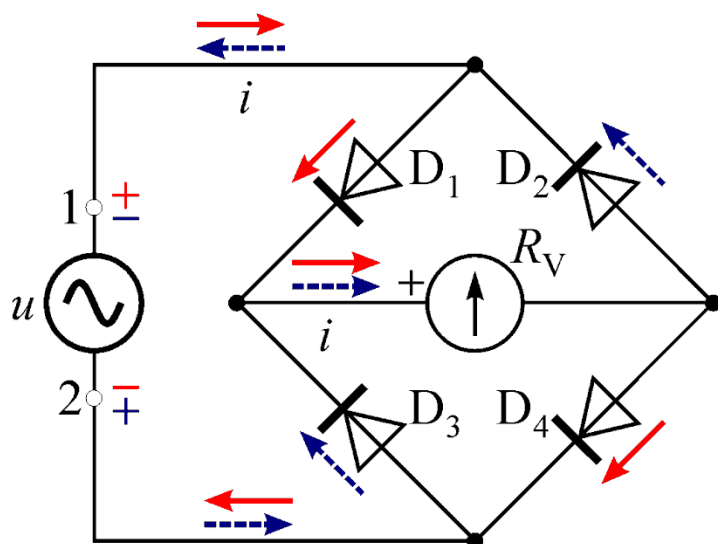
$$R_{P1} = \frac{R_V}{U_V} (U_1 - U_V) \quad R_1 = R_{P1}$$

$$R_{P2} = \frac{R_V}{U_V} (U_2 - U_V) \quad R_2 = R_{P2} - R_1$$

$$R_{P3} = \frac{R_V}{U_V} (U_3 - U_V) \quad R_3 = R_{P3} - R_2 - R_1$$

Instrument sa zakretnim svitkom i ispravljačem

- Proširenje područja primjene na izmjenične veličine moguće je uz njihovo ispravljanje
- Poluvalno ili punovalno ispravljanje:
  - uz Graetzov spoj s 4 diode postiže se veća osjetljivost

Instrument sa zakretnim svitkom i ispravljačem

- Zbog tromosti, zakretni dio instrumenta ne slijedi trenutne vrijednosti, nego zauzima otklon koji odgovara I_{sr} :

$$I_{sr} = \frac{2I_m}{\pi}$$

- U praksi je zanimljiva efektivna vrijednost pa je **ljestvica instrumenta umjerena u efektivnim vrijednostima sinusne veličine faktora oblika $\xi_0 = \pi/(2\sqrt{2})$**
- Pri mjerenju nesinusne veličine faktora oblika ξ takvim instrumentom nastaje pogreška

$$p_{\%} = \frac{\xi_0 - \xi}{\xi} \cdot 100$$

- *Primjer: pri mjerenju trokutastog napona ($\xi=1,15$) slijedi $p_{\%} = -3,8 \%$, a pri mjerenju pravokutnog napona ($\xi=1$) slijedi $p_{\%} = 11,1 \%$*
- *Napomena: istu pogrešku iskazuju i digitalni instrumenti s tzv. odzivom na srednju vrijednost!*

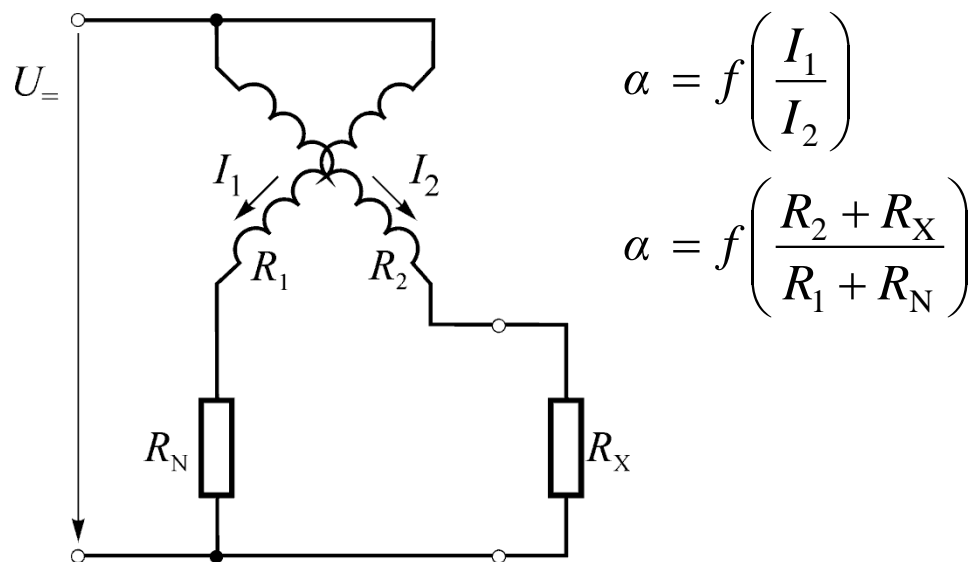
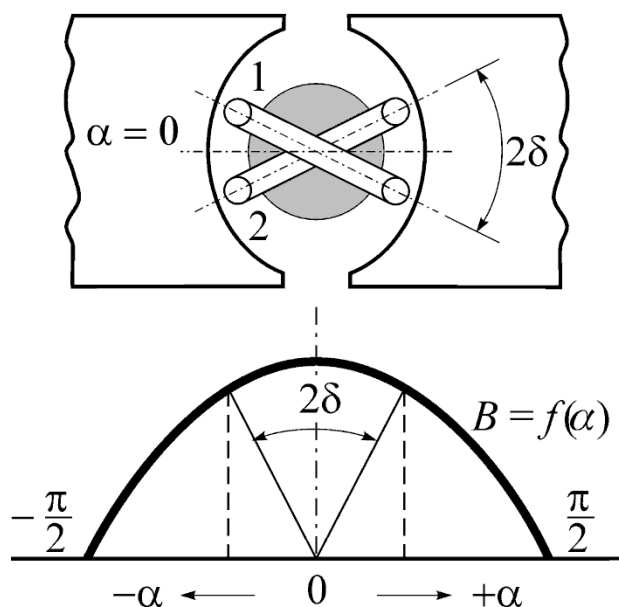
Univerzalni instrument

- Instrument sa zakretnim svitkom i ispravljačem, koji se može primijeniti za mjerenje istosmjernog napona i struje, izmjeničnog napona i struje te otpora naziva se **UNIVERZALNI INSTRUMENT**
- Sve što je važno za pojedini instrument nalazi se zapisano na njegovoj prednjoj ploči kao simboli (normirani) i brojke
- Kod mjerenja izmjeničnih veličina treba se sjetiti da je njegov odziv na srednju vrijednost, a pokazuju pripadnu **efektivnu vrijednost sinusne veličine**

Instrument s križnim svitcima

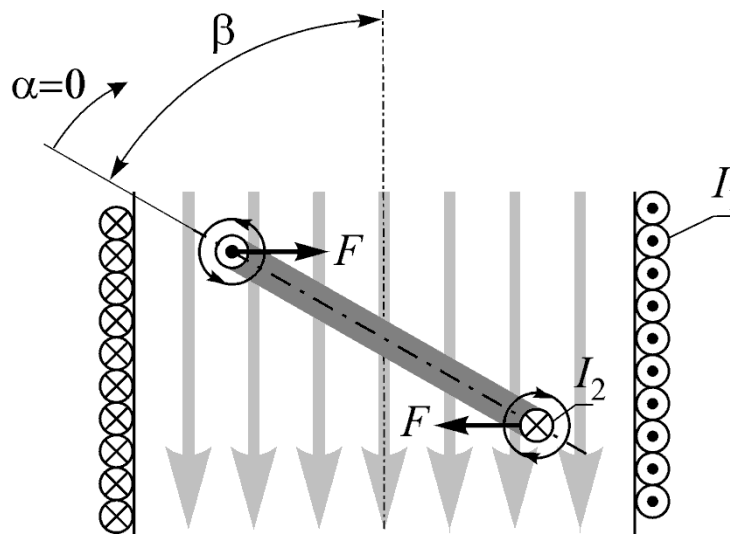
- Moment i protumoment postižu se pomoću dva mehanički povezana svitka međusobno zakrenuta za kut 2δ
  - zračni raspored je nejednolik, polje nije homogeno, a momenti svitaka ovise o njihovom položaju
  - otklon zakretnog organa je funkcija **omjera struja** kroz svitke, pa se naziva i kvocijentni instrument
  - pogodan za mjerenje otpora (prikaz za tzv. serijski spoj)

Elektrodinamički instrument

□ Instrument s dva svitka

- zakretni svitak protječan strujom I_2 smješten je u magnetskom polju nepomičnog svitka protječanog strujom I_1
- aktivni moment razmjeran je umnošku trenutnih vrijednosti struja (uz promjenu međuinuktiviteta takvog sustava $dM/d\alpha = \text{const.}$)

$$M_1 = \frac{dM}{d\alpha} i_1 i_2$$

- može se primjenjivati kod istosmjernih struja, ali u praksi je to vrlo rijetko

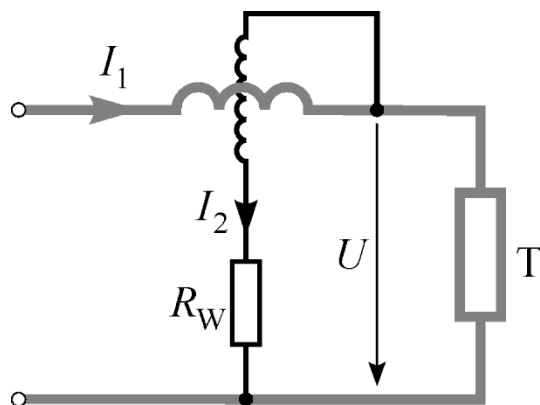
Elektrodinamički instrument

- Primjena kod izmjeničnih struja istih frekvencija kroz svitke
  - zakretni svitak otklonit će se razmjerno srednjoj vrijednosti momenta, koja ovisi o efektivnim vrijednostima struja i kosinusu kuta između njih:

$$M_1 = \frac{dM}{d\alpha} I_1 I_2 \cos\psi$$

- **Vatmetar**

- ako je struja kroz zakretni svitak (naponsku granu) razmjerna i u fazi s naponom na trošilu ($\psi = \varphi$), a struja kroz nepomični svitak (strujnu granu) jednaka struji trošila, otklon svitka bit će razmjernan **djelatnoj snazi trošila** (R_W je otpor naponske grane)

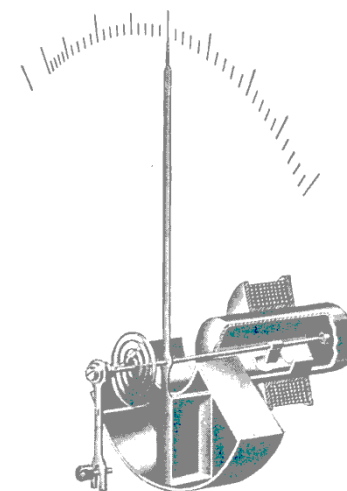
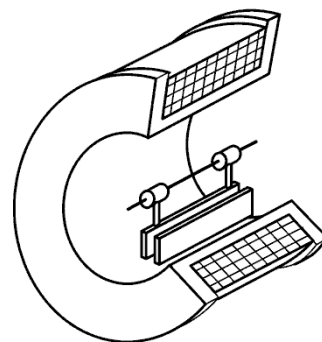
$$M_1 = \frac{dM}{d\alpha} \frac{I U \cos\varphi}{R_W} = \frac{dM}{d\alpha} \frac{P}{R_W}$$

Instrument s pomičnim željezom

- ❑ Magnetsko polje svitka protječanog strujom djeluje na zakretni željezni dio
- ❑ Kod izmjenične je struje aktivni moment razmjernan efektivnoj vrijednosti

$$M_1 = \frac{1}{2} \frac{dL}{d\alpha} \frac{1}{T} \int_0^T i^2 dt = \frac{1}{2} \frac{dL}{d\alpha} I^2$$

- mjeri **stvarnu efektivnu vrijednost**, neovisno o valnom obliku
- velika preopteretivost (nema zakretnih dijelova koji vode struju), a na točnost utječu histereza, vrtložne struje i nelinearnost krivulje magnetiziranja kod izmjeničnih veličina

Ostali analogni instrumenti

- Instrument sa zakretnim svitkom i mehaničkim ispravljačem (vektormetar)
  - mjerenje sinusnih napona i struja, faznog pomaka, djelatne i jalove snage, viših harmoničkih članova
- Instrument s pomičnim magnetom
  - za uporabu na vozilima i drugim mjestima izloženim trešnji
- Kvocijentni elektrodinamički instrument
  - mjerila faktora snage ($\cos \varphi$)
- Elektrostatički instrument
  - za mjerenje prave efektivne vrijednosti izmjenične veličine
- Instrumenti na termičkoj osnovi
  - s termopretvornikom, s vrućom žicom, bimetalni, i dr.
- ...

- Literatura: V. Bego, "Mjerenja u elektrotehnici", Graphis, Zagreb, 2003.

Primjeri uporabe analognih instrumenata

- Primjer vrlo točnog analognog nanovoltmetra, kod kojega se koristi pojačalo za pojačavanje malih napona
  - ništica u sredini ljestvice, razlučivost 0,1 nV
  - rabi se za mjerenje vrlo malih napona i naponskih razlika (termonaponi, usporedbe vrhunskih naponskih etalona, i dr.)

Primjeri uporabe analognih instrumenata

❑ Elektronički vatmetri

- mjere istosmjernu i izmjeničnu djelatnu snagu
- pretvorba u istosmjerni napon putem analognih ili digitalnih množila
- granice pogrešaka tipično $\pm 0,5\%$

Zaključak

- **Analogni mjerni instrumenti danas rabe se rjeđe, ali imaju svoje područje primjene (posebno instrument sa zakretnim svitkom)**
- **I kod analognih i kod digitalnih instrumenata pokazivanje instrumenta ovisi o valnom obliku mjerene veličine, što može prouzročiti pogrešku u mjerenju**
- **Svaki tip instrumenta ima svoje područje primjene, prednosti i nedostatke koje je potrebno poznavati**